

УДК 343.97: 343.775 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.5>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ СИНГУЛЯРНОСТІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Гетьман Є.С.,

адвокат,

помічник-консультант народного депутата України,

аспірант кафедри адміністративного і кримінального права

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID: 0009-0002-5710-6466

Гетьман Є.С. Забезпечення екологічної безпеки в умовах правової сингулярності: кримінологічний аспект.

Стаття досліджує вплив недоліків нормативно-правового характеру, спричинених правовою сингулярністю, на протидію екологічній злочинності на тимчасово окупованих територіях України та шляхи їх подолання. Визначено, що існуючі практики не відповідають масштабам екзистенційних загроз, спричинених тимчасовою окупацією території України. Акцентовано увагу на практичній значущості кримінальної відповідальності за створення екологічно небезпечної ситуації на тимчасово окупованих територіях України, що є ключовим елементом запобігання екологічній злочинності. Висловлено думку, що розв'язання цієї проблеми можливе через осмислення явища правової сингулярності. Проведено огляд наукової літератури з тематики екологічної безпеки та правової сингулярності, із наголосом на важливості проблематики, порушеної Ю.В. Орловим у 2018 році щодо впливу правової сингулярності на кримінально-правову охорону довкілля на тимчасово окупованих територіях. У статті розглянуто реальну фабулу, пов'язану із протиправним втручанням окупантів у водні ресурси (річка Берда та підземні водоносні горизонти) на тимчасово окупованій території частини Запорізької області, та проаналізовано конкретні загрози екологічній безпеці. Досліджено недоліки нормативно-правового регулювання кримінальної карантності діянь квазікерівників, призначених окупаційною адміністрацією. Викладено позиції національних та міжнародних судових установ, а також проаналізовано положення міжнародного гуманітарного права. Запропоновано два можливих шляхи подолання наслідків правової сингулярності: пасивний (очікування змін у міжнародному гуманітарному праві) та активний (національне нормотворення). Пропоновано доповнити Кримінальний кодекс України новою статтею 441-1 «Вплив на навколишнє природне середовище внаслідок збройної агресії чи збройного конфлікту», диспозиція якої передбачає відповідальність представників держави-агресора та/або пов'язаних із нею осіб за рішення та/або дії, що призвели до заподіяння шкоди навколишньому середовищу за відсутності ознак екоциду, злочину агресії або воєнних злочинів. З кримінологічної точки зору, правова сингулярність розуміється як детермінанта екологічної злочинності, що являє собою втрату регулятивної функції правової норми (зникнення предмета правового регулювання) на тимчасово окупованих територіях України внаслідок насильницького запровадження фіктивної системи норм державою-агресором.

Ключові слова: військова агресія, тимчасово окупована територія, шкода навколишньому природному середовищу, екологічна злочинність, кримінальна відповідальність представників держави-окупанта.

Hetman Ye.S. Ensuring environmental security amidst legal singularity: a criminological aspect.

This article investigates the impact of legal and regulatory deficiencies, caused by legal singularity, on countering environmental crime in the temporarily occupied territories of Ukraine and the approaches to overcome them. It establishes that current practices are inadequate to address the scale of existential threats posed by the temporary occupied Ukrainian territory. Emphasis is placed on the practical significance of criminal liability for creating environmentally hazardous situations in temporary occupied territories of Ukraine, which is a crucial element in preventing environmental crime. It is posited that this problem can be solved through an understanding of the phenomenon of legal singularity. A review of scientific literature on environmental security and legal singularity is presented, highlighting the importance of the issues raised by Yu.V. Orlov in 2018 regarding the influence of legal singularity on criminal law protection of the environment in temporary occupied territories. The article

examines a real case involving the unlawful interference by the occupiers in the water resources (Berda River and underground aquifers) of the temporary occupied part of Zaporizhzhia region, analyzing specific threats to environmental security. Deficiencies in the regulatory framework concerning the criminal culpability of quasi-authorities, appointed by the occupant administration are investigated. Positions of national and international judicial institutions are presented, and provisions of international humanitarian law are analyzed. Two potential approaches to overcoming the consequences of legal singularity are proposed: a passive approach (awaiting changes in international humanitarian law) and an active approach (national norm-setting). It was proposed to supplement the Criminal Code of Ukraine with a new Article 441-1, «Impact on the Natural Environment as a Result of Armed Aggression or Armed Conflict». The disposition of proposed article would establish liability for representatives of the aggressor state and/or associated persons for decisions and/or deeds that have caused environmental damage in the absence of signs of ecocide, crimes of aggression, or war crimes. From a criminological perspective, legal singularity is considered as a determinant of environmental criminality, representing the loss of the regulative function of a legal norm (the disappearance of the subject of legal regulation) in the temporary occupied territories of Ukraine due to the fictitious system of norms, forcefully imposed by the aggressor state.

Key words: military aggression, temporary occupied territory, environmental damage, environmental crime, criminal liability of representatives of the occupant state.

Постановка проблеми. Можна констатувати, що накопичений науковий матеріал з питань забезпечення екологічної безпеки є релевантним для впровадження лише в ординарних умовах відсутності загрози суверенітету та територіальній цілісності держави. Реалії, в яких перебуває Україна, продукують екзистенційні виклики та загрози, а тому потреба у пошуку нових підходів до запобігання екологічної злочинності стає нагальною, як ніколи. Однією із таких загроз є тимчасова окупація території України, під якою опинилися техногенно перевантажені та маловодні райони, екологічна ситуація в яких була критичною навіть до початку гібридної фази військової агресії.

У зв'язку із цим практичного значення набуває питання реалізації кримінальної відповідальності за створення екологічно небезпечної обстановки на тимчасово окупованих територіях України як складової запобігання екологічної злочинності. Відповідь на поставлене питання може пролягати через осмислення явища правової сингулярності.

Мета дослідження полягає в аналізі впливу недоліків нормативно-правового характеру, спричинених правовою сингулярністю, на протидію екологічній злочинності на тимчасово окупованих територіях України та розроблення шляхів їх подолання.

Стан опрацювання проблематики. Забезпечення екологічної безпеки в умовах військової агресії та воєнного стану було предметом дослідження І.О. Личенко, В.О. Кучера, І.М. Євхутіч, В.М. Парасюка, О.Ю. Макаренка, Н.А. Макаренко, О.І. Червякова, Є.В. Дуліби, М.Ф. Анісімової, В.П. Кононенка, О.М. Швець, Т.А. Шевчук, А.М. Яценка, М.В. Шепітька, В.Г. Яворської та інших.

Екологічна безпека тісно пов'язана із явищем екологічної злочинності. Належний стан екологічної безпеки в державі свідчить про високий рівень ефективності заходів запобігання, і навпаки.

У той же час, кримінологія перебуває у постійному пошуку засобів адекватного впливу на об'єкти попередження екологічної злочинності. Їх динамічний та потенційний характер зумовлює потребу у перегляді сталих поглядів і опрацюванні концепцій інших наук, зокрема і такої, на перший погляд, далекої, від гуманітарної сфери системи поглядів, як сингулярність.

Вперше серед вітчизняних науковців проблема правової сингулярності була порушена у праці В.О. Тулякова, який описав її як стан, за яким імперативний концепт публічно-правового захисту прав та свобод фізичних та юридичних осіб, громади, держави може бути вщент порушеним за допомогою неконтрольованого розповсюдження диспозитивної приватності паралельного регулювання [1, с. 24].

У свою чергу, вплив сингулярності на соціальні процеси з метою прогнозування і попередження соціальних конфліктів, захисту таких процесів від злочинності вивчався кримінологами О.М. Литвиновим та Є.О. Гладковою [2, с. 52–58].

На рівні доповідей тематика кримінологічних і кримінально-правових інновацій та функціонування кримінальної юстиції в умовах сингулярності також висвітлювалася учасниками науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 року) [3].

Негативні соціально-правові та кримінологічні наслідки пандемії COVID-19 як основні показники сингулярності досліджувалися В.С. Батиргарєєвою [4].

Також правова сингулярність розглядалася як складова пануючої парадигми самодостатності права у порівняльному правознавстві (О.В. Ткаченко) [5].

На відміну від українських авторів, що спираються на філософські концепції, зокрема, Мартіна Гайдеггера (Martin Heidegger) та Жюльєн Делеза (Gilles Deleuze), іноземні дослідники Б. Аларі (B. Alarie), Р. Маккрейт (R. McCreight), Х. Туччароне (C. Tucciarone), С. Дікін (S. Deakin), К. Марку (C. Markou) та Р. Вебер (R. Weber) обирають більш утилітарний підхід, розглядаючи правову сингулярність передусім з точки зору позитивного і негативного впливу сучасних інформаційних технологій на юридичну сферу [6; 7; 8].

У доповіді 2018 року Ю.В. Орлов торкнувся надзвичайно важливої проблеми кримінально-правової охорони довкілля в умовах правової сингулярності на тимчасово окупованих територіях, надаючи цьому явищу значення стану існування та функціонування паралельної офіційної, легальної, легітимної українській правовій системі фактичної нормосистеми, що змістовно є фіктивною, недійсною, забезпечується виключно (або переважно) силою агресора – російської федерації. Позиція Ю.В. Орлова була підтримана М.Г. Максименцевим та розкрита з точки зору кримінально-правової охорони надрокористування [9, с. 268; 10, с. 177].

Варто засвідчити, що вивчення теми правової сингулярності ще потребуватиме ґрунтовних розвідок монографічного та дисертаційного рівня.

Виклад основного матеріалу. Погляд Ю.В. Орлова на явище правової сингулярності заслуговує на особливу увагу з огляду на реалії повномасштабної фази військової агресії російської федерації проти України та викликані нею загрози кримінологічному забезпеченню екологічної безпеки.

Як ілюстрацію ми вважаємо за необхідне навести поточну ситуацію із річкою Берда та Бердянським водосховищем, до якої призвели дії окупантів.

Станом на початок повномасштабної військової агресії російської федерації проти України Комунальне підприємство «Бердянськводоканал» Бердянської міської ради (далі – КП «Бердянськводоканал» БМР) було монополістичним виконавцем послуг з водопостачання і водовідведення у місті Бердянськ Бердянського району Запорізької області (далі – м. Бердянськ) [11].

Оскільки м. Бердянськ із 27.02.2022 тимчасово окуповане російською федерацією (далі – рф), КП «Бердянськводоканал» БМР опинилося під фактичним контролем окупаційної адміністрації, яка створила квазіюридичну особу на основі його матеріально-технічної бази та призначає на посади квазікерівників [12; 13, с. 41; 14; 15].

У жовтні 2024 року українським інтернет-виданням Нижні Сірогози.City було оприлюднено матеріал, присвячений загрозі виникнення екологічної катастрофи у м. Бердянськ внаслідок дій рф [16].

Повідомляється, що після припинення подачі води до міста із Каховського водосховища окупанти приступили до активного водозабору із річки Берда (90 % об'єму споживання міста станом на початок березня 2023 року) та свердловин. Вода із річки не очищується, а щодоби близько 11 тис. куб. м. добутої води втрачається через несправності на інженерних мережах [16].

Внаслідок такої діяльності обміління Бердянського водосховища та річки сягнуло критичної межі.

Характерно, що згідно з оцінкою ризиків недосягнення доброго стану, виконаної у 2020 році, екологічний стан/потенціал річки Берда вже перебував під ризиком [13, с. 230].

Тобто, цей водний об'єкт знаходиться під надзвичайним антропологічним навантаженням та потребує невідкладного екологічного оздоровлення.

Крім того, територія дельти із заплавою річки Берда входить до Ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Заплава р. Берда», утвореного у 1994 році з метою збереження водно-болотного угіддя міжнародного значення, унікальної водно-болотної і степової рослинності, охорони унікальних оселищ червонокнижних рослин і тварин [17].

У свою чергу, обміління річок має негативні наслідки, які проявляються засухами, трансформаціями природних екосистем, змінами видового складу флори і фауни [18, ст. 4].

13.06.2024 Начальник Запорізької обласної військової адміністрації повідомив, що окупанти планують використовувати артезіанську воду для заповнення зрошувальних каналів, які обмілилися після підриву росіянами греблі Каховської ГЕС [19].

Вважається, що потенційні безпосередні негативні впливи на довкілля від використання артезіанських вод з метою іригації виникають внаслідок надмірного видобутку, що перевищує швидкість їх відновлення, що може призвести до зниження рівня ґрунтових вод, осідання ґрунту, погіршення якості води та засолення прибережних районів [20, с. 128].

В цьому контексті занепокоєння викликає факт того, що у межах Запорізької області мають розвиток небезпечні екзогенні геологічні процеси – зсуви, абразія та акумуляція, переробка берегів водосховищ, підтоплення, карст, осідання земної поверхні над гірничими виробками, просідання лесових ґрунтів. На території м. Бердянськ та у районі Бердянської затоки спостерігаються активні зсуви [21, ст. 136].

20.05.2025 Бердянська міська військова адміністрація повідомила, що через критичну ситуацію з водопостачанням у Бердянську окупаційна влада намагається будь-якими засобами збільшити рівень води у Бердівському водосховищі шляхом «розчищення» річки Берда, що може призвести до нищівних наслідків для місцевої флори та фауни [22].

За ординарних обставин, вчинення подібних діянь (водозабір із річки та свердловин, втручання в річкове русло без здійснення оцінки впливу на довкілля) на підконтрольній території України керівником чи іншою відповідальною службовою особою комунального підприємства за відсутності ознак екоциду мало б кваліфікуватися за ст. 236 КК України.

Також варто врахувати позицію Верховного Суду, згідно якої, виконавчі органи місцевого самоврядування несуть пряму відповідальність за екологічну безпеку на своїх територіях і зобов'язані вживати заходи для усунення екологічних проблем (Постанова Верховного Суду від 21.06.2023 по справі № 420/2910/22) [23].

У той же час, квазідержавні органи рф, що узурпували виконання владних повноважень у м. Бердянськ та квазіпідприємство, що фактично виконує функції КП «Бердянськводоканал» БМР, відповідно до українського законодавства не мають жодного статусу (тобто прав, обов'язків та відповідальності).

Варто погодитися із позицією Ю.В. Орлова, що склад кримінального правопорушення за ст. 236 КК України передбачає наявність у спеціального суб'єкта обов'язку вживати конкретних заходів щодо забезпечення екологічної безпеки. Водночас, джерела цих обов'язків конкретних осіб виявляються нікчемними. Тому і виникає ситуація правової невизначеності, коли загроза настання суспільно небезпечних наслідків цілком реальна, бездіяльність також має місце, але достатніх підстав для кримінальної відповідальності немає [9, ст. 269].

Описана ситуація є детермінантою екологічної злочинності, оскільки недоліки нормативно-правового регулювання унеможливають подальше притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Оцінка масштабу таких кримінальних практик є ускладненою з об'єктивних причин – ведення активних бойових дій, мінування територій, нестачі людських і технічних ресурсів.

Крім того, за інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на 27.05.2025 в органів прокуратури відсутня як інформація про кількість облікованих воєнних кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених рф, що кваліфіковані за ст.ст. 438, 441 КК України, так і про кількість облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених на тимчасово окупованих рф територіях України, які кваліфіковані за ст.ст. 236-254 КК України, оскільки у звітності не передбачено виокремлення даних за суб'єктами вчинення кримінального правопорушення [24].

Наведене «змішування» статистичної інформації щодо екологічної злочинності без урахування специфіки воєнного стану (окупація, воєнні злочини проти довкілля) також не сприяє ефективно-му кримінологічному забезпеченню діяльності правоохоронних органів.

На думку Ю.В. Орлова, вихід полягає в альтернативному варіанті кваліфікації таких діянь – через інший об'єкт та з посиланням на норми міжнародного права (зокрема, ст. 56 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.) як джерела юридичних обов'язків окупаційної влади, для чого слід адаптувати Кримінальний кодекс України під можливості використання положень міжнародних нормативно-правових актів як джерел кримінальної протиправності. Зокрема, вчений наголошує, що в цьому контексті вже сьогодні варто вести мову про невідповідність редакції ст. 437 КК України існуючим запитам в охороні довкілля та потребу кримінально-правової охорони довкілля як факультативного додаткового об'єкту ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (ч. 2 ст. 437 КК України) [9, с. 270].

Цілковито підтримуючи виголошену позицію щодо потреби в забезпеченні необхідних підстав для кримінальної відповідальності конкретних службових осіб окупаційної держави за злочинне спричинення шкоди довкіллю внаслідок воєнної агресії, бажаємо висловити деякі власні міркування із цього приводу [9, с. 270].

Існує погляд, що діяння з управління окупованими територіями охоплюється об'єктивною стороною кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 437 КК України [25, с. 186].

У той же час, 28.02.2024 Велика Палата Верховного Суду у постанові по справі № 415/2182/20 сформувала висновок щодо застосування норми права, зазначивши, що діяння, визначені у статті 437 КК України, здатні вчиняти особи, які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямками політичних або воєнних дій [26].

За наведеного тлумачення квазікерівники підприємств на тимчасово окупованих територіях не вважатимуться суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 437 КК України через відносно незначний обсяг впливу на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами.

Крім того, основна проблема полягає у тому, що сучасне міжнародне гуманітарне право чітко не врегульовує питання відповідальності окупаційних сил за незабезпечення екологічної безпеки на тимчасово окупованих територіях.

Наприклад, ст. 55 Додатку до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі «Положення про закони і звичаї війни на суходолі» містить згадку лише щодо обов'язку держави-окупанта зберігати капітальну цінність лісів та сільськогосподарських угідь, які належать державі-супротивнику і знаходяться на окупованій території, оминаючи увагою інші не менш важливі компоненти довкілля [27].

У свою чергу, ст. 56 Конвенції про захист цивільного населення під час війни встановлює обов'язок держави-окупанта виключно щодо забезпечення та підтримання умов, задовільних з погляду охорони здоров'я та санітарії [28].

З одного боку, обов'язок підтримання задовільних умов з погляду охорони здоров'я та санітарії можливо пов'язати із забезпеченням належного стану довкілля, оскільки без останнього в принципі неможливе нормальне існування людини.

З іншого – за відсутності правової визначеності з цього питання встановлення наявності причинно-наслідкового зв'язку між станом здоров'я і санітарії серед окупованого населення та довкілля покладатиметься виключно на розсуд міжнародної судової установи.

Крім того, важливим аспектом є фактори «грубості», «масштабності», «довготривалості» та «серйозності шкоди», оскільки не кожне із порушень норм міжнародного гуманітарного права вважатиметься воєнним злочином.

Тобто, навіть у випадку визнання міжнародною судовою установою незабезпечення державою-окупантом екологічної безпеки у якості порушення ст. 56 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, питання кваліфікації таких діянь саме як воєнних злочинів залишатиметься відкритим, оскільки досліджуватиметься крізь призму ступеня їх небезпечності.

Варто зауважити, що достатньо опрацьованим у міжнародній практиці є питання відповідальності агресора за експлуатацію довкілля. Ілюстративним є рішення Міжнародного суду ООН від 09.02.2022 у справі «Воєнні дії на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди)», оголошене за результатами більш як двадцятирічного судового розгляду. Зокрема, Суд встановив, що військовослужбовці і військове керівництво збройних сил Уганди були причетні до розграбування та експлуатації природних ресурсів Демократичної Республіки Конго, і що Уганда несе відповідальність як за діяльність збройних сил в цілому, так і за поведінку окремих солдатів і офіцерів. З іншого боку, Суд встановив, що він не мав у своєму розпорядженні достовірних доказів, які б дозволили стверджувати, що із боку Уганди існувала державна політика, спрямована на експлуатацію природних ресурсів Демократичної Республіки Конго, або що військове втручання Уганди було здійснено з метою отримання доступу до конголезьких ресурсів [29].

Також, варто звернути увагу на роботу Комісії міжнародного права ООН, яка, усвідомлюючи наявність існуючих прогалин у правовому регулюванні та необхідність оновлення міжнародного гуманітарного права у дусі викликів сучасності, із 2011 року розробляє проєкт принципів захисту навколишнього природного середовища в умовах збройних конфліктів. Редакція проєкту 2022 року містить три принципи (19–21), застосовні у випадку окупації [30].

Принцип 19 встановлює обов'язок окупаційної влади поважати та захищати навколишнє природне середовище окупованої території відповідно до чинного міжнародного права, враховувати екологічні міркування під час управління такою територією, вживати відповідні заходи для запобігання значній шкоді навколишньому природному середовищу окупованої території, включаючи шкоду, яка може негативно вплинути на здоров'я і добробут захищених осіб на окупованій території або іншим чином порушити їхні права та поважати законодавство і установи окупованої території щодо охорони навколишнього середовища [30].

Принцип 20 передбачає право держави-окупанта здійснювати управління та використовувати природні ресурси на окупованій території на користь захищеного населення цієї території та для інших законних цілей відповідно до права збройних конфліктів, у спосіб, що забезпечить їх стійке використання та мінімізацію шкоди навколишньому природному середовищу [30].

Принцип 21 зобов'язує окупаючу державу вживати відповідних заходів запобігання транскордонній шкоді [30].

Оглянувши наведений матеріал, можна дійти висновку, що на сьогодні для України існує два шляхи вирішення порушеної проблематики: 1) очікування прийняття необхідних міжнародних нормативно-правових актів, таких як П'ята Женевська конвенція, або внесення змін до чинних угод,

які б усунули прогалини щодо відповідальності держави-окупанта, що б відкрило можливість правоохоронним органам кваліфікувати діяння за ст. 438 КК України; 2) внесення змін до КК України шляхом доповнення новою статтею для забезпечення можливості здійснення необхідних процесуальних дій і притягнення до кримінальної відповідальності дійових осіб з окупаційної адміністрації.

Враховуючи актуальний стан міжнародного гуманітарного права та національної судової практики, на нашу думку видається доцільним внесення змін до Кримінального кодексу України шляхом доповнення новою статтею 441-1 із назвою «Вплив на навколишнє природне середовище внаслідок збройної агресії чи збройного конфлікту» наступного змісту:

«1. Прийняття рішень та/або вчинення дій представниками держави-агресора та/або представниками окупаційної адміністрації держави-агресора та/або представниками іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих державою-агресором та/або представниками підконтрольних державі-агресору самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, що призвели до заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, за відсутності ознак екоциду чи злочину агресії або воєнних злочинів, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили смерть людини, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років».

Висновки. Війна виявила суттєві недоліки у нормативно-правовому регулюванні кримінологічного забезпечення екологічної безпеки, що безумовно чинить детермінуючий вплив на розвиток екологічної злочинності в Україні. У той же час, повноцінне здійснення кримінологічної характеристики цього виду злочинності у контексті впливу війни неможливе в умовах активних бойових дій та тимчасової окупації території. Ситуація, в якій опинилися українська кримінологічна наука та правозастосування, пов'язується із явищем правової сингулярності, під якою ми розуміємо детермінанту екологічної злочинності, що являє собою втрату регулятивної функції правової норми (зникнення предмета правового регулювання) на тимчасово окупованих територіях України внаслідок насильницького запровадження фіктивної системи норм державою-агресором. Ключ до розв'язання накопиченого масиву проблем полягає у дослідженні реальних фактів з метою пошуку оптимальної кримінально-правової кваліфікації «сингулярних» злочинних діянь з точки зору теорії та практики міжнародного і кримінального права. На нашу думку, перспективними видаються подальші наукові розвідки щодо напрацювання ефективних міжнародно-правових механізмів подолання правової невизначеності в питаннях меж відповідальності держави-агресора за шкоду, завдану довкіллю на тимчасово окупованих територіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Туляков В.О. Сингулярність кримінального права та державний примус. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / ред.: О.В. Козаченко, Є.Л. Стрельцов. Миколаїв, 2016. С. 23–30. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/3895ced1-c7d0-42c7-8c85-188b13076ade> (дата звернення: 14.07.2025).
2. Литвинов О.М., Гладкова Є.О. Сингулярність та її ефекти в системі кримінологічних знань. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 2. С. 52–58.
3. Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Т.А. Денисової, м. Харків, 16 квіт. 2021 р. Харків, 2021. С. 464.
4. Батиргареева В.С. Боротьба з пандемією COVID-19 та масова свідомість населення України: до проблеми сингулярності соціально-правових і кримінологічних наслідків. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. № 42. С. 29–36.
5. Ткаченко О.В. Несамодостатність права як фундаментально-онтологічна основа правового порівняння. *Право України*. 2019. № 2019/03. С. 77. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-03-077> (дата звернення: 14.07.2025).
6. Alarie B., McCreight R., Tucciarone C. The Path of Tax Law: Toward Legal Singularity. *Tax Notes Federal*. 2023. Vol. 180, no. 9. P. 1455. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4582653 (date of access: 14.07.2025).
7. Markou C., Deakin S. F. Is Law Computable? From Rule of Law to Legal Singularity. *SSRN Electronic Journal*. 2020. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3589184> (date of access: 14.07.2025).
8. Weber R. Will the «Legal Singularity» Hollow Out Law's Normative Core?. *Michigan Technology Law Review*. 2021. No. 27.1. P. 97. URL: <https://doi.org/10.36645/mtlr.27.1.will> (date of access: 14.07.2025).

9. Орлов Ю.В. Проблеми кримінально-правової охорони довкілля в умовах правової сингулярності на тимчасово окупованих територіях України. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. / ред.: А.П. Гетьман та ін.; Голов. ред. В. Тацій; Заст. голов. ред. В. Борисов. Харків, 2018. С. 266–270.
10. Максименцев М.Г. Правові фактори злочинності у сфері надрокористування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 175–179. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.3.45> (дата звернення: 14.07.2025).
11. Програма фінансової підтримки комунального підприємства «Бердянськводоканал» Бердянської міської ради на 2021-2022 роки : Рішення від 25.02.2021 № 36. URL: <https://storage.googleapis.com/svoi-upload/407/260756/93eaac4c-e498-4b8c-a535-a11035153c7a.pdf> (дата звернення: 14.07.2025).
12. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Наказ М-ва розвитку громад та територій України від 28.02.2025 № 376: станом на 7 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
13. План управління річковим басейном річок Приазов'я на 2025-2030 роки: розпорядж. від 01.11.2024 № 1079-р. URL: https://davr.gov.ua/fls18/PURBPryazovya7_ukr.pdf (дата звернення: 14.07.2025).
14. Повідомлення про підозру та повістки про виклик Петрова О.О. на 08.11.2023, 09.11.2023 та 10.10.2023. *Головна – Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistki-pro-viklik-petrova-oo-na-08112023-09112023-ta-10102023> (дата звернення: 14.07.2025).
15. Пилипенко О. Окупаційний «Бердянськводоканал» закуповує обладнання у петербурзької фірми (документ) – Локатор Медіа. *Локатор Медіа*. URL: <https://lokatormedia.online/okupaciinii-berdyanskvodokanal-zakupovuie-obladnannya-u-peterburzskoi-firmi/> (дата звернення: 14.07.2025).
16. Бердянське водосховище на межі висихання – причина екологічної катастрофи руйнування Каховської ГЕС – Нижні Сірогози.City. *Нижні Сірогози.City*. URL: <https://nsirogozy.city/articles/388753/berdyanske-vodoshovische-na-mezhi-visihannya-prichina-ekologichnoi-katastrofi-rujnuvannya-kahovskoi-ges> (дата звернення: 14.07.2025).
17. Про затвердження Положення про ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Заплава р. Берда» у новій редакції: наказ від 07.03.2012 № 137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0137737-12#n10> (дата звернення: 14.07.2025).
18. Біорізноманіття середньої течії р. Уж басейну р. Тиса: сучасний стан та антропогенні впливи / Станкевич-Волосянчук О.І., Куртяк Ф.Ф., Кіш Р.Я., Пляшечник В.І. Ужгород: РІК-У, 2023. 68 с. URL: https://ekospha.org/wp-content/uploads/2023/09/uzh_river_biodiversity.pdf (дата звернення: 14.07.2025).
19. Нагорний Д. На ТОТ Запорізької області окупанти планують зрошувати землю артезіанською водою – Федоров. *Суспільне Запоріжжя*. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/767627-na-tot-zaporizkoi-oblasti-okupanti-planuut-zrosuvati-zemlu-artezianskou-vodou-fedorov> (дата звернення: 14.07.2025).
20. The Food and Agriculture Organization of the United Nations. Irrigation potential in Africa: a basin approach. Roma: The Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1997. 191 р. URL: <https://openknowledge.fao.org/items/57be9ea9-4aa6-4419-a910-196fb28788d2> (date of access: 14.07.2025).
21. Запорізька облдержадмін. Екологічний паспорт Запорізької області. Запоріжжя, 2022. 141 с. URL: <https://merp.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoryng/ekologichni-pasporty/> (дата звернення: 14.07.2025).
22. Криза води у Бердянську загострюється – Бердянська міська територіальна громада. *Бердянська міська територіальна громада – офіційний веб-сайт*. URL: <https://brd.gov.ua/news/221624-kriza-vodi-u-berdiansku-zagostriujetsia> (дата звернення: 14.07.2025).
23. Вронська Г. Вплив війни на довкілля України та актуальна судова практика щодо захисту навколишнього середовища. 2024. 30 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Vpluv_viinu_dovkilliya.pdf (дата звернення: 14.07.2025).
24. Офіс Генерального прокурора. Лист. 27.05.2025, № 27/3-945ВІХ-25.
25. Yurikov O.O. Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal Sciences and Their Role in the Development of the Legal*

- Culture Of A Modern Man*. 2022. P. 180–197. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-209-8-9> (date of access: 14.07.2025).
26. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (дата звернення: 14.07.2025).
27. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 14.07.2025).
28. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 14.07.2025).
29. Judgment of International court of justice of 09.02.2022 in Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). URL: <https://www.icj-cij.org/case/116> (date of access: 14.07.2025).
30. The International Law Commission. Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts. 2022. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf (date of access: 14.07.2025).